

VI Col·loqui Aula d'Història del Periodisme
Diari de Barcelona

Conferència inaugural: La investigació de la premsa dels
segles XVI i XVII: processos i metodologies

per Henry Ettinghausen
Universitat de Southampton (Regne Unit)

Estat de la qüestió

He pensat que potser valdria la pena començar amb un petit estat de la qüestió. Però, abans de tractar-ne l'estat, em sembla que potser fins i tot caldria preguntar: quina és exactament la qüestió, o fins i tot les qüestions? Una, almenys, em penso que seria: quan comença la premsa? A principis del segle XXI pot costar de pensar que la premsa pugui ésser una altra cosa que no pas la premsa diària, si bé, fins i tot avui dia, a més a més de la diària, encara tenen sortida (i molta!) una premsa setmanal i una altra mensual.

Quan parlem de la història de la premsa, restringir el concepte *premsa* només a la premsa diària, o fins i tot periòdica, significa ignorar (jo crec que arbitràriament) una etapa ben llarga durant la qual florí una interessant i important premsa preperiòdica. L'època que comprèn precisament el final del segle XVI i el principi del XVII és un període clau, en el qual pren forma una premsa que, finalment, al segle XVIII, es consolida arreu d'Europa en models que s'anticipen clarament als que encara perduren avui.

Jo trobo particularment intrigants els primers decennis del segle XVII, perquè llavors coexisteixen conceptes i pràctiques molt diversos, ja que, al mateix temps que, per un costat, comença a desenrotllar-se (fora d'Espanya) una premsa periòdica, per un altre, encara prospera una premsa manuscrita, els exemples espanyols més coneguts de la qual són els *Avisos* de José Pellicer i de Jerónimo de Barrionuevo, de mitjan segle XVII.

Aquesta persistència d'una premsa manuscrita ens pot servir per qüestionar quan comença realment la premsa, ja que alguns estudiosos la fan remuntar fins als romans o als mateixos babilonis. Emperò, al meu entendre, la premsa com a mitjà d'informació de masses comença òbviament amb la impremta. Al món hispànic, una de les primeres mostres de la premsa impresa és, sens dubte, l'informe redactat per Colom del descobriment d'Amèrica, publicat a Barcelona, probablement el 1493. Es tracta d'una carta que es fa pública, gràcies precisament a la impremta. I és aquest el procés que segueix la premsa arreu d'Europa al llarg del segle XVI —la publicació irregular, sense cap concepte de continuïtat (ni de bon tros de periodicitat), de molts milers de pamflets informatius.

Evidentment, s'han perdut per sempre tots els exemplars d'innombrables publicacions d'aquest tipus, però sembla que n'han sobreviscut els suficients perquè es pugui reconstruir amb prou confiança el panorama informatiu d'aquella època crucial. Hem de veure aquí pamflets informatius (al món hispànic, normalment de quatre pàgines) que surten quan un impressor emprenedor aconsegueix un informe (verídic o bé fictici) d'un esdeveniment, la publicació del qual li sembla que li pot re-

sultar rendible. Quant a la difusió d'aquests fullets, es venien, bé a la impremta, bé al carrer, formant part del que se sol anomenar la *literatura de cordill*, pels cordills en els quals es penjaven. Es tracta del que es coneix per *relacions* (vulgarment, i en castellà *relaciones de sucesos*). A part de constituir una premsa totalment aperiòdica, la característica més rellevant de les relacions consisteix en el fet que cada pamflet típicament cobreix només un sol esdeveniment —una batalla, una festa reial o bé eclesiàstica, la captura o mort d'uns bandolers, l'aparició d'un monstre, un assassinat sanguinari, etc.

Amb l'excepció de la Guerra dels Segadors, durant la qual la consciència nacional es va reflectir en l'ús del català, a Catalunya les relacions normalment es publicaven en castellà, i formava una part integrant d'una premsa hispana. Fora d'Espanya (incloent-hi Catalunya), al costat de les relacions, es van començar a desenrotllar ràpidament, des de principis del XVII, nombroses temptatives de crear diferents modalitats de premsa periòdica —fullets mensuals, setmanals, i fins i tot diaris. Tanmateix, al món hispànic, fins a l'aparició de la *Gazeta Nueva* l'any 1661, la qual només aspirà a ésser mensual, s'aconseguí tan sols esporàdicament una certa i precària continuïtat, com per exemple amb la sèrie de disset cartes numerades atribuïdes a Andrés de Almansa y Mendoza que es publicaren entre 1621 i 1624.

La història dels començaments de la premsa mereix normalment una petita secció introductòria al principi de les històries generals de la premsa espanyola o catalana. Joan Torrent i Rafael Tasis hi dediquen precisament dotze pàgines en la seva *Història de la premsa catalana*, 2 v. (Barcelona, 1966), mentre que el primer volum de la *Historia del periodismo en España*, de María Dolores Sáinz (2a ed., Madrid, 1990), atorga dos petits capítols als «orígens» (és a dir, a la història de la premsa espanyola fins a finals del segle XVII), i després dedica els vuit restants a la premsa del XVIII. Això, fins a un cert punt, és comprensible si pensem que ha estat només durant els últims quinze o vint anys que s'ha començat a estudiar seriosament el tema.

Abans hi havia:

— Quatre bibliografies, com, per exemple, Jenaro Alenda y Mira, *Relaciones de solemnidades y fiestas públicas de España* (Madrid, 1903). Mercedes Agulló y Cobo, *Relaciones de sucesos, I: Años 1477-1619* (Madrid, 1966).

— Quatre catàlegs, com ara: *Catálogo de la colección de folletos Bonsoms, relativos en su mayor parte a historia de Cataluña, I: Folletos anteriores a 1701* (Barcelona, 1974) —hi consta una gran quantitat de relacions de la Guerra dels Segadors. María Cruz García de Enterría, *Catálogo de pliegos sueltos poéticos de la Biblioteca Nacional: Siglo XVII* (Madrid, Biblioteca Nacional, 1998) —més de tres-centes relacions,

però només en vers; del mateix període n'hi podria haver deu vegades més en prosa. Quatre edicions; posem per cas: *Relaciones de los reinados de Carlos V y Felipe II*, 2 v. (Madrid, 1941). José Simón Díaz, *Relaciones de actos públicos celebrados en Madrid (1541-1650)* (Madrid, 1982).

— I quatre estudis, dos dels quals serien: Eulogio Varela Hervias, *Gazeta Nueva (1661-1663): Notas sobre el periodismo español en la segunda mitad del siglo XVII* (Madrid, 1960). Julio Caro Baroja, *Ensayo sobre literatura de cordel* (Madrid, 1969) —un llibre que només tracta molt d'esquitllada els fullets informatius.

Quant a Catalunya, en plena Guerra Civil es va portar a terme un treball realment extraordinari sobre la història de la primera premsa catalana —fins i tot fent servir el terme *preperiodisme*:

— Joaquín Álvarez Calvo, «El Pre-periodismo en Barcelona, 1528 a 1761», aparegut al llarg dels quinze números que arribà a publicar aquest senyor, entre juliol de 1937 i agost de 1938, de la seva revista *El periodismo en Barcelona*.

Tot i això, encara és l'hora que s'escriui una història realment ben feta dels dos primers segles de la premsa hispana.

Si, fins fa ben poc, la premsa preperiòdica pràcticament no s'havia estudiat gens, era sobretot perquè es considerava com una cosa a part i, per descomptat, inferior. El primer capítol del llibre de María Dolores Sáinz es titula significativament: «Los precedentes del periodismo en España. Formas primitivas de comunicación colectiva» —els termes *precedent* i *primitiu* ho diuen tot. És com si es tractés d'una espècie d'estat Neandertal d'allò «modern», el diari, que apareix finalment al món hispànic a mitjan segle XVIII —a Madrid l'any 1758 (amb el *Diario Noticioso, Curioso, Erudito, Comercial, Público y Económico*) i, quatre anys més tard, a Barcelona (amb el diari de Pedro Ángel de Tarazona que tenia un títol pràcticament idèntic), és a dir, un segle i mig després dels primers diaris europeus.

Quan s'intenta traçar l'evolució de la premsa hispana, es pot comprovar que, al llarg de la seva història, hi hagué progressos claríssims en tots els sentits. Però, al meu entendre, no per això cal suposar que els canvis més recents hagin estat necessàriament els més significatius, o que les primeres etapes de la seva evolució fossin forçosament insignificants.

Processos

Fins molt recentment, el començament de la premsa hispana interessava poc, no tan sols als estudiosos de la premsa, sinó també als de la li-

teratura i de la història. No obstant això, hi hagué historiadors a finals del segle XIX i primers del XX (sobretot historiadors militars) que aprofitaren les relacions com a fonts d'informació, com ara Cesáreo Fernández Duro (*Armada española desde la unión de los reinos de Castilla y de Aragón*, 9 v. [c. 1900]). Però quan la història «narrativa» va deixar de considerar-se com a «seriosa», i començà a interessar una història més quantificable i «científica», aquest tipus de document narratiu va perdre el seu interès.

Quant als estudiosos de la literatura, fins no fa pas gaire era pràcticament impensable que es dediquessin (sobretot a Espanya) a qualsevol tema que no impliqués autors consagrats i obres canòniques. Tanmateix, avui dia pràcticament tots els que investiguen els primers segles d'existència de la premsa hispana han estudiat filologia o literatura del Segle d'Or. Un bon exemple seria María Cruz García de Enterría, que arribà a l'estudi de pamflets informatius a través de les seves lectures de la literatura «popular», sobre la qual publicà un estudi important —*Sociedad y poesía de cordel en el Barroco* (Madrid, Taurus, 1973). Emperò, en aquell estudi pioner dels impresos «de cordill», en cap moment es destaca el fet que una proporció important d'aquests fullets eren fullets informatius, és a dir, que representaven la premsa de l'època.

Dedicar-se a formes de literatura (per dir-ho així) «no literària» ha estat, i encara és, més fàcil fora d'Espanya —especialment a França, on hi ha una llarga tradició d'encoratjar definicions àmplies de la literatura i de considerar-la (en un sentit ben ampli) com una part integrant de la mentalitat d'una època. A Espanya, al contrari, els investigadors de la primera premsa hispana constitueixen una espècie de pròfugues de departaments de literatura tradicionals, i sovint són mirats de reüll pels seus col·legues. A molts d'ells em sembla que encara els costa reconèixer, o bé confessar, que el que estudien és en realitat el periodisme.

No obstant això, va ser la professora García de Enterría qui, vint anys després de publicar el llibre que acabo de mencionar, organitzà un primer col·loqui sobre el tema, però encara sense mencionar termes com *premsa* ni *periodisme*, sinó *relaciones de sucesos*, i se'n publicaren les actes en un volum titulat: *Las «relaciones de sucesos» en España (1500-1750)* (París, Sorbonne / Alcalá, 1996). En aquest congrés, el qual reuní la majoria dels pocs estudiosos interessats en el tema (gairebé tots especialistes en literatura, i, a més a més, uns quants bibliògrafs), es tractaren facetes prou diverses, com ara: definicions de *relación de sucesos* (sobretot en connexió amb cartes i avisos), reflexos en les relacions de fets històrics i polítics, relacions de festes, la iconografia de les relacions «il·lustrades» amb gravats, connexions entre relacions «de sucesos» i relats tradicionals, estructura, temàtica i llenguatge de les relacions, l'ús fet de relacions en les cròniques i en la ficció sentimental, els prodigis i els hermafrodites en les relacions, i catalogació i bases de dades de les relacions.

Va ésser un congrés ben interessant, però només els títols de dues de les vint-i-sis comunicacions mencionaven el terme *periodisme*.

Un segon congrés, celebrat a la Corunya el 1998 —al qual assistiren (a més a més d'especialistes en literatura i bibliografia) historiadors, i també historiadors de l'art—, procurà centrar els participants en un tema concret: les relacions de festes. Hi hagué trenta-una comunicacions, les quals versaren principalment sobre relacions de diferents tipus de festa pública, l'evolució de les relacions de festes, problemes bibliogràfics i d'impremta, la manera de fer de diferents *relacioneros* de festes (Almansa y Mendoza, López de Hoyos, Pellicer, etc.), les connexions entre relacions de festa en forma de fullets o de llibres, iconografia i emblemàtica a les relacions de festes, i la recepció de les relacions de festes.

El tercer (i més recent) congrés, celebrat el 2001 a Cagliari, intentà agrupar les comunicacions al voltant d'un altre tema: la trobada de civilitzacions. Entre les comunicacions que van atendre aquest requisit, n'hi va haver sobre relacions de batalles navals en el Mediterrani, relacions del viatge a Portugal de Felip III, i el món turc en les relacions espanyoles.

Aquest congrés fou important en part perquè marcà la creació de la Sociedad Internacional para el Estudio de las Relaciones de Sucesos (SIERS), una primera culminació en el procés de promoure la investigació d'aquest material. I un dels grans èxits de la SIERS ha estat la creació, per part de la Universitat de la Corunya, d'una excel·lent pàgina web (<http://rosalia.dc.fi.udc.es/BORESU>).

Metodologia

En els últims deu anys, doncs, es pot dir que finalment s'ha arribat a impulsar l'estudi dels primers segles de la premsa hispana. Sobretot, els col·loquis organitzats per la SIERS han aconseguit incentivar l'inici d'un sentiment de comunitat d'interessats.

S'ha passat de l'investigador aïllat a una xarxa d'investigadors connectats entre ells (i elles), i s'ha arribat a la creació d'uns quants equips d'investigació (especialment a les universitats d'Alcalá de Henares, la Corunya, la Sorbona i Franche-Comté).

No obstant això, em sembla que encara no s'ha pensat gaire en quines serien les metodologies més adequades per tirar endavant, i s'ha anat utilitzant encara majorment els mètodes tradicionals de la filologia espanyola. Al meu entendre, encara es ressent una desatenció precisament a qüestions de metodologia, una certa dispersió d'esforços i una absència de projectes globals. Si bé, per descomptat, això és preferible

al fet que s'imposi una línia única i oficial, cal reconèixer que seria bo que es procurés almenys enfrontar-se amb la possibilitat de planejar mínimament les prioritats de futures investigacions i les maneres de tractar-les.

Encara falten moltes coses bàsiques: falten eines elementals —bibliografies i catàlegs— que ajudin a solucionar els problemes de la localització d'un material tan efímer i tan dispers (sense anar més lluny, falta, per exemple, un catàleg públic del fons antic de l'Arxiu Municipal de Barcelona). Falten bases de dades col·lectives per poder aplegar tot el corpus de la premsa preperiòdica. Falten també edicions, edicions facsímils, etc., que permetin estudiar còmodament aquell corpus sense que cada estudiós es vegi obligat a formar i gestionar la seva pròpia col·lecció de microfilms. I falten estudis de tota classe.

Què caldria fer d'ara endavant? L'ideal seria planificar el treball i dividir-lo entre diferents individus i equips. A més a més d'establir una bibliografia col·lectiva, d'acabar la catalogació de fons públics i particulars i posar-la en línia, i d'informatitzar el material (facsímils digitalitzats i textos transcrits), s'hauria d'impulsar la investigació sistemàtica de pràcticament tot, com per exemple: la tipologia de la premsa preperiòdica —incloent-hi el desenvolupament de la seva temàtica, les diferències entre relacions de fets imprevistos i de fets pensats per ésser noticiats (com ara festes públiques o actes de fe), com també les diferències entre la premsa creada per diferents centres de producció, i fins i tot per diferents autors i impressors, el concepte i l'estructuració de les notícies (selecció, èmfasi, punt de vista, comentaris)—, la tipografia —incloent-hi els formats, maquetació, titulars i il·lustracions dels diferents models de la premsa (com, per exemple, la premsa «més seriosa» o «més popularitzant»), els mecanismes de producció i distribució de la premsa preperiòdica, la premsa preperiòdica com a negoci (lleis del mercat, avenços tècnics, diferents categories de lectors, sensacionalisme, etc.), la política de la informació—, la premsa com a instrument del poder (com a vehicle ideològic, com a reforç d'ordre públic i de control social, com a diversió, etc.), l'impacte de la premsa en la construcció i manipulació de l'opinió pública, de visions col·lectives del món, de conceptes de la «realitat» i de normes sociomorals, les imatges i els estereotips creats o promociats per la premsa (raça, gènere, nació, religió, etc.), el llenguatge de la premsa (prosa/vers, afectivitat, comentaris, moralitzacions, etc.), la iconografia i la il·lustració, i les connexions entre imatges verbals i visuals, les connexions entre la premsa i altres tipus de comunicació de masses, com ara sermons, edictes, pregons, sàtires i cròniques oficials, les connexions entre la premsa i la creació d'obres literàries i d'història (autobiografies, cròniques, etc.), les connexions entre la premsa hispana i la de la resta d'Europa —una gran mancança als estudis dels primers segles de la premsa europea és precisament una visió internacional i comparativa.

En una paraula, falta aplicar a la premsa preperiòdica totes les metodologies que s'apliquen a la premsa moderna i contemporània, per més que comporti alguns problemes diferents —com, per exemple, la qüestió de la circulació, la qual implica la localització d'un material avui dia la majoria de les vegades inexistent. Sobretot, al meu entendre, falta que els departaments de periodisme s'interessin perquè la primera premsa hispànica quedi plenament incorporada dins l'ampli camp de l'estudi del periodisme. Si ho fessin, em fa l'efecte que els sorprendria fins a quin punt la premsa de començaments del segle XVII ja planteja les grans qüestions que suscita la premsa dels nostres dies.